

НЫҒМЕТ НҰРМАҚОВ - ҰЛТ МҮДДЕСІ ҮШІН КҮРЕСКЕН ТҰЛҒА

Жуманова А.З., PhD, қауымдастырылған профессор,
Алиева Б.М. г.ғ.м., аға оқытушы
Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

Биыл қазақ халқының ең көрнекті өкілдерінің бірі - Нығмет Нұрмақовтың туғанына 130 жыл толып отыр. Ол - көрнекті қоғам және мемлекет қайраткері, аңызға айналған тұлға, еліне шын берілген нағыз патриот, 1930-жылдары кеңес өкіметінің қатыгез саясатының құрбаны болған мыңдаған қазақстандықтардың бірі. Сол жылдары Қазақстанның ұлттық интеллигенциясы «халық жаулары» деп айыпталып, жаппай қуғын-сүргінге ұшырады.

Нығмет Нұрмақовтың өмірі қысқа болса да, аса мазмұнды әрі жарқын болды. Ол 1895 жылғы 25 сәуірде Семей облысының Қарқаралы уезіндегі Қаратау ауылында малшының отбасында дүниеге келген. Әуелі ауыл мектебінде оқып, кейін Қарқаралыдағы екі сыныптық орыс-қазақ училищесін бітірді.

1911 жылы Омбы мұғалімдер семинариясына түседі. Сол жерде революциялық идеяларға ықпал етіп, қазақ жастарының «Бірлік» ұйымының ұйымдастырушыларының бірі болды. Семинаристер өлең оқып, пікірталас өткізіп, өзгерістерді ынтыға күтті. Бұл ұйымдағы серіктестері арасында Сәкен Сейфуллин, Мағжан Жұмабаев, Жанайдар Сәдуақасов, Әбілхайыр Досовтар болды [1].

Омбы мұғалімдер семинариясын 1914 жылы аяқтағаннан кейін Нығмет Нұрмақов Қарқаралыға оралып, қарапайым мұғалім болып жұмыс істейді. Осы кезде ол «Дала одағы» ұйымын құрып, қазақтарды тыл жұмыстарына алу туралы патша жарлығына қарсы үгіт-насихат жүргізеді.

1917 жылғы Ақпан және Қазан төңкерістері оның өмірін күрт өзгертті. Кеңес өкіметі орнаған соң, Нығмет Нұрмақов Қарқаралы уезіндегі революциялық өзгерістерге белсене қатысады [2].

1918 жылдың маусым айында Қарқаралыда контрреволюциялық төңкеріс орын алды. Нығмет Нұрмақов тұтқындалып, Қарқаралы түрмесіне қамалады. Ол жерде жолдастарымен бірге Қызыл Армия бөлімдері азат еткенге дейін 18 ай қамауда отырады.

Қарқаралы азат етілгеннен кейін Нығмет Нұрмақов қоғамды жаңғырту ісіне бел шеше кіріседі. 1920 жылы БК(б)П қатарына қабылданып, түрлі жауапты қызметтерде жұмыс істей бастайды: Семей губерниялық әскери-революциялық комитетінің бөлім меңгерушісі, Қарқаралы уездік әскери-революциялық комитетінің жауапты хатшысы қызметтерін атқарады. 1920 жылғы 2 қазанда Орынборда Қазақстан Кеңестерінің Бірінші (Құрылтай) съезі өтеді. Осы съезде Нығмет Нұрмақов Қазақстанның Орталық Атқару Комитетінің мүшесі болып сайланады [3].

1922 жылдың қазан айында өткен Кеңестердің III съезінде Нығмет Нұрмақов Қазақ Орталық Атқару Комитетінің басты алқасының құрамына сайланды және оған Қырғыз (Қазак) АКСР-інің Жоғарғы революциялық трибуналын басқару тапсырылды. 1923 жылғы 19 ақпанда ҚАССР Жоғарғы трибуналы РСФСР Жоғарғы Сотының қазақ бөлімі болып қайта құрылды, Нығмет Нұрмақов қайтадан төраға қызметіне бекітілді, кейін оған әділет халық комиссарының міндеттері жүктелді.

Мемлекеттік басқару ісінде Нығмет Нұрмақовтың беделі өте жоғары болды. Ол прокуратура мен сот қызметкерлерінің біліктілігін арттыру, ұлттық білікті кадрларды даярлау бойынша бірқатар маңызды шараларды жүзеге асырды. Соның нәтижесінде сот қызметкерлерінің 60%-ын қазақтар құрады. Оның басшылығымен қысқа мерзім ішінде сот-тергеу органдарында іс жүргізу қазақ тіліне көшірілді.

Осы жылдары ол «Қазақ тілі» газетін және «Қызыл Қазақстан» журналын редакциялады.

1924 жылдың қазан айында Нығмет Нұрмақов Қырғыз (Қазақ) АКСР Халық Комиссарлары Кеңесінің төрағасы қызметіне сайланды. Бұл республика жаңғыруының ең ауыр жылдары болатын. Осы кезеңде Екібастұз, Қарағанды, Балқаш және басқа да өндірістік кен орындары игеріле бастады. Түркістан-Сібір теміржолының құрылысы басталды. Сол жылдардағы барлық маңызды мемлекеттік құжаттарда Нығмет Нұрмақовтың қолы қойылған [4].

Осы кезеңде Нығмет Нұрмақов республикадағы барлық өзгерістердің бастамашысы және тікелей қатысушысы болды: Қазақ АКСР-інің астанасын Орынбордан Қызылордаға, кейін Алматыға көшіру туралы шешім қабылданды, Қызылордада алғашқы қазақ театры ашылды. Сәкен Сейфуллин және Мағжан Жұмабаевпен бірге ол қазақ тіліне мемлекеттік мәртебе беру үшін күресті, қазақ әліпбиін жасау жөніндегі комиссияның төрағасы болды.

Сонымен қатар, Қазақ Автономиялық Социалистік Кеңестік Республикасының алғашқы Конституциясының жобасын дайындау жөніндегі комиссияға жетекшілік етті. 1926 жылы республиканың Орталық Атқару Комитеті бұл жобаны қабылдағанымен, орталық билік бұл Негізгі Заңды бекітпеді. Алайда, ол жоба РКФСР Халық Комиссарлар Кеңесі мен Бүкілресейлік Орталық Атқару Комитетінің 1920 жылғы 26 тамыздағы Декретінен тыс ешқандай жаңа ережелерді қамтымаған еді.

1925 жылдың күзіне қарай Қазақ АКСР Коммунистік партиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы болып Ф.И. Голощекин тағайындалды. Ол өзінің «Кіші Қазан» идеясын іске асыруға белсенді кірісті. Оның көзқарастарымен келіспеген партия қайраткерлеріне қарсы ымырасыз күрес басталды. 1926 жылы С. Сәдуақасов пен С. Қожанов «ұлтшыл ауытқушылық» айыбымен айыпталды, сондай-ақ Н. Нұрмақов, С. Сейфуллин, С. Меңдешев және басқа да көптеген қазақ интеллигенциясының өкілдері қуғынға ұшырады.

1928 жылы Голощекиннің саяси қарсыластарының алғашқы тұтқындалулары басталды. Олардың арасында А. Байтұрсынұлы, М. Дулатов, Ж. Аймауытов, М. Жұмабаев болды. Екі жылдан кейін М. Тынышбаев, Ж. Досмұхамедов, Х. Досмұхамедов және ұлттық интеллигенцияның басқа да көптеген өкілдері тұтқындалды.

Нығмет Нұрмақов қазақ ауылын күштеп кеңестендіруге, конфискация кезінде орын алған әділетсіздіктер мен шектен шыққан әрекеттерге, халықтың дәстүрлі өмір салтын күйрету әдістеріне ашық қарсы шықты. Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық жағдайына байланысты Ф. Голощекинмен арадағы түбегейлі келіспеушіліктер шегіне жетіп, ол қызметінен кетуге мәжбүр болды.

1929 жылдың сәуірінде Нығмет Нұрмақов Мәскеуге аттанды. Онда ол БК(б)П Орталық Комитеті жанындағы Жоғары партия мектебіне оқуға түсіп, 1931 жылы оны тәмамдайды. Оны Мәскеуде қалдырып, Бүкілодақтық Орталық Атқару Комитеті хатшысының орынбасары және ұлттар бөлімінің меңгерушісі етіп тағайындайды. Ол Сібір мен Еділ бойы аймақтарын қадағалайды. Көпұлтты мемлекеттің қалыптасу жылдарында ол ұлттар мен республикалардың өзін-өзі басқаруы мен дербестігін жақтап, олардың тағдыры үшін күресті.

Нұрмақовтың назарында не тұрғанын оның жариялаған мақалаларының тақырыптарынан аңғаруға болады: «Конституция туралы», «РКФСР-дегі ұлттық құрылыс», «Кеңес билігі», «Ұлттар өмірі», «Революция және ұлт», «РКФСР-дегі ұлттық азшылықтар арасындағы жұмыстың жай-күйі мен міндеттері» және т.б. [5].

Мәскеуде жұмыс істей жүріп, Нығмет Нұрмақов Қазақстанды ұмытпады, Отанымен байланысын үзбеді, республиканың өндіргіш күштерін дамыту мәселелерін шешуге көмектесті. Ол Қазақстанның басқа республикалар үшін тек шикізат базасы болмауы керек деп есептеді. Орталық алдында жер қойнауын барлау мен игеру мәселелерін бірнеше рет көтерді.

Сонымен қатар ол қазақ халқының рухани және саяси мәдениетін көтеру үшін көп еңбек етті. Оның бастамасымен сол кезеңде аса қажетті түрлі салалық әдебиеттер қазақ тіліне аударылып, басылып шықты. Ол «Қызыл Қазақстан» журналын қадағалап отырды, КСРО-ның шығыс халықтары үшін әліпби дайындау жөніндегі Бүкілодақтық комитетте

Қазақстанның өкілі болды. 1936 жылы Мәскеуде өткен Қазақстанның мәдениеті мен өнерінің алғашқы онкүндігін ұйымдастыруға және өткізуге зор үлес қосты.

Нығмет Нұрмақов 1937 жылғы саяси қуғын-сүргіннің алғашқы құрбандарының бірі болды. Мәскеу мұрағатындағы деректер бойынша, ол 1937 жылғы 3 маусымда Мәскеудегі өз пәтерінде тұтқындалды. Оған антикеңестік бағыттағы ұлттық-пантюркистік ұйымды ұйымдастырды және басқарды деген айып тағылды. Оның тағдыры «үштіктің» шешімімен 15 минут ішінде шешілді. 1937 жылғы 27 қыркүйекте 42 жасында ату жазасына кесілді.

Нығмет Нұрмақов И. Сталин қайтыс болғаннан кейін, 1950 жылдардың екінші жартысында толық ақталды.

Бүгінде Н. Нұрмақовтың есімі Алматы, Қызылорда, Қарағанды, Қарқаралы қалаларындағы көшелерге, Қарағандыдағы екі интернат мектепке берілген.

Өмірі шығармашылық қуатының шарықтау шегінде үзіліп қалған Нығмет Нұрмақов бүгінгі Қазақстан жастары үшін әділеттіліктің, принципшілдіктің, отансүйгіштіктің, туған жері мен халқын шексіз сүюдің үлгісі болып қала береді.

Биыл қазақ халқының көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері, ұлттық интеллигенцияның жарқын өкілі Нығмет Нұрмақовтың туғанына 130 жыл толып отыр. Оның өмірі мен қызметі Қазақстанның XX ғасырдың алғашқы ширегіндегі саяси, әлеуметтік және мәдени даму үдерістерімен тығыз байланысты. Нығмет Нұрмақов - қазақ мемлекеттілігінің қалыптасу кезеңінде құқықтық жүйені жетілдіру, ұлттық кадрларды даярлау, тіл мен мәдениетті дамыту, республиканың әлеуметтік-экономикалық дербестігін қамтамасыз ету бағытында айрықша еңбек еткен қайраткер.

Бүгінде Нығмет Нұрмақовтың есімі туған халқының жүрегінде мәңгі сақталады. Оның өмірі мен еңбегі – бүгінгі ұрпақ үшін Отанға адал қызмет етудің, ұлт тағдырына жауапкершілікпен қараудың жарқын үлгісі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Нурмаков Ныгмет //inform.kz https://www.inform.kz/ru/nurmakov-nygmet_a2186812
2. Попов Ю. Каркаралинск, март 1917 года. - Индустриальная Караганда, 11 февраля 2017 г.
3. Нурмаков Ныгмет//inform.kz https://www.inform.kz/ru/nurmakov-nygmet_a2186812
4. Потомки Ныгмета Нурмакова: Он отдал свое сердце и жизнь за народ //inform.kz https://www.inform.kz/ru/potomki-nygmeta-nurmakova-on-otdal-svoe-serdce-i-zhizn-za-narod_a3275010
5. Пламенное сердце <https://nomad.su/?a=15-201507130020>

НЫҒМЕТ НҰМАҚОВТЫҢ ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ҚЫЗМЕТІ

Кидралиева А.Б., п.ғ.м., оқытушы
Саккулакова Ф.Д., п.ғ.м., оқытушы
Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

kidralieva_a.b@mail.ru
kunaichy@mail.ru

2025 жылы 25 сәуірде қазақ халқының көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері, ағартушы, ұлт зиялысы Нығмет Нұрмақовтың туғанына 130 жыл толып отыр. Бұл айтулы мерейтой – ел тарихындағы маңызды тұлғаның өмірі мен қызметіне терең үңіліп, оның халқына сіңірген еңбегін қайта саралау үшін зор мүмкіндік. Нығмет Нұрмақов – Алаш ұрпағының азаттығы мен болашағы үшін аянбай еңбек еткен, қиын-қыстау кезеңде ел мүддесін биік қойған азамат. Ол кеңестік билік тұсында жоғары лауазымды қызметтер атқара отырып, ұлттық мүддені қорғауға күш салған санаулы тұлғалардың бірі. Білім беру